

CSORBA LÁSZLÓ

Batthyány Lajos „szerencséje” a tudományos és a kulturális emlékezetben

„Egy kálvária, hol most állasz, stáció rajta
Minden egyes kőlap, melyre a szem letekint.
Egykor – vértanúk útját téve –
e márványon ment
Halni a szent ügyért gróf Batthyány Lajos.”¹

Ezt a mívesen formált disztichont Szombatfalvy Albert, a főváros egykori detektív-főnöke komponálta és helyeztette el kispesti háza verandájának falán. Az Újépület – a pesti városfejlődést akadályozó, hírhedett kaszárnya és börtön – bontásakor, 1897-ben a történelmi ereklyék iránt fogékony férfiú megvásárolta azokat a padlóelemeket, amelyek a hagyomány szerint hazánk első alkotmányos miniszterelnökének rabcellájából származtak, és kegyelettel beépítette új otthonának padozatába. A főváros XIX. kerületében, a Kossuth Lajos utca 29. szám alatt található házat sajnos azóta a felismerhetetlenségig átépítették, de belül a nevezetes alkotórészek változatlanul megvannak még.²

Az emléktáblát és a piszkei vörösmárvány lapokat ma már számontartja az örökségvédelmi hatóság, de a szélesebb közvélemény nem tud róluk semmit. Fölmerül hát a kérdés: létezik-e egyáltalán Batthyány-kultusz abban az értelemben, ahogy Széchenyi-kultuszról, Kossuth-kultuszról, Petőfi-kultuszról szokás beszélni? Ám ha nagy ritkán egy-egy újságíró vagy televíziós riporter eljut ebbe a kispesti házba, meghatódottan ír vagy beszél arról, hogy a császári hadbíróóság által kivégeztetett államférfi fizikailag is érintette ezeket a köveket. Nos,

a közösségi emlékezet és a nemzeti múlt kapcsolatának, politikai érdekek és hazafias érzelmek kölcsönhatásainak és konfliktusainak jobb megértéséhez jutunk közelebb, ha a fenti kérdésekre igyekszünk választ találni.

A holtak ellen nem vívunk háborút – tanítja Antigoné majd’ két és félezer éve az emberi humánus kezdő lépését a *homo sapiens*nek, ám a bécsi udvarról sajnos volt ok föltételezni, hogy a magyar szabadságharc leverésének végnapjaiban nem tartja magára nézve kötelezőnek ezt a civilizációs normát. Bár a 19. század közepe tájáról nincs írásos nyoma, azért a magyar nemzeti emlékezet aligha felejtette el azt a szomorú ténytet, hogy a reformkor nemzedéke nem ismerhette az 1790-es évek terrorpolitikája idején kivégzett magyar „jakobinus” vezetők sírhelyeit. Ezt ugyanis a császári hatóságok sikeresen titkolták, elkerülvén, hogy ott unokáik leborulhassanak és áldó imádság mellett mondhassák el szent neveiket – vagyis azt, hogy a sírhelyek Habsburg-ellenes kultusz helyé váljanak. A budai lakosság azonban nem hagyta magát, és a Generális kaszálóréten – ez volt a Vérmező eredeti neve – kereszt alakban taposta ki a gyalogösvényeket, hogy a szarak találkozási pontja legalább az egykori vesztőhely közelebbi körzetét megjelölje. Benda Kálmán tanulmányából tudjuk, milyen véletlenek folytán derült ki az első világháború előestéjén a kútvolgyi lejtőn a titkos sírmező pontos fekvése, és milyen politikai viszontagságok következtében alakult úgy a helyzet, hogy Hajnóczy József és társai csontjai csak újabb fél évszázaddal később,

1 Katona-Ráday 2020, 68.

2 Buza 1983, 60–64.

1957-ben juthattak végső nyugalomhoz.³ Talán áttételesen ez a tapasztalat is közrejátszott 1848. október 6-án a Batthyány család és barátai azon igyekezetében, hogy a hatóságok mielőbb kiadják számukra a koncepció per igazságtalan áldozatának holttestét. A törekvés sikerrel járt, Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy, kerületi katonai parancsnok utasítására a hatóságok ugyan „méltó” temetést nem engedélyeztek, de azt hagyták, hogy a család szabadon intézhesse a lehető legegyszerűbb végtisztesség formaságait.⁴

Az események e pontján azonban különleges történet vette kezdetét, amely romantikus fordulataival és erkölcsi példázatoságával akár a Batthyány-kultusz alapító mítoszának szerepkörét is méltán betölthetné. A szélesebb közvélemény csak 1870-ben, Nagy Miklósnak, a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjének névtelenül megjelent kiadványából⁵ értesült arról, hogy Szántóffy Antal pest-józsefvárosi plébános miképp játszott össze Dank Agáp ferences házfőnökkel, hogy a mártír miniszterelnök holttestét ne a Kerepesi úti temetőben kelljen elföldelni, mint a Rókus-kórház névtelen és sorstalan halottait, hanem a pesti ferences rendház kriptájának egyik rejtett sírkamrájában találjon nyugalomra. Hogy a téma elsődleges forrásának számító, értékes illusztrációkat is tartalmazó kötetcske szerzője valóban a jeles újságíró, Nagy Miklós lehetett, a rendház *Krónikájának* följegyzéséből valószínűsíthető. Eszerint, miután több mint húsz esztendővel később, 1870. március 29-én kibontották a sírűreget, és a maradványokat új fémkoporsóba helyezték át, a névtelen szerzetes krónikás megjegyezte, hogy „a korhadt koporsó darabjai ezen üregbe visszatétettek,

melyekből egy-két darabkát ereklye gyanánt elkértek az iskolai múzeumok számára, s maga a *Vasárnapi Újság* szerkesztője is, Nagy Miklós vitt el egy darabot, ki a templomi gyászt s ravatalt, s a személyeket egy nagyszerű képben s hozzá mellékelte könyvben örökítette meg”.⁶ E kötet szövegét használta elsődleges forrásként Urbán Aladár is, amikor nagyszabású monográfiája, a *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála* utolsó fejezetében a holttesttel kapcsolatos kegyes cselszövényt – kivitelét a Rókus Kórházból a temetőbe október 7-én éjjel, a sírkertben a színjátékot arról, hogy a gödör nem elég mély, így vissza kell hozni a városba, majd a ferencesek zárdájában a Dank Agáp vezette titkos szertartást és eltemetést – rekonstruálta. A papok és szerzetesek hazafias áldozatvállalásának nagyszerűségéből nem von le semmit a történéssz kritikai megjegyzése, miszerint „nem kétséges, hogy az osztrák katonai rendőrség tudott a történetekről, s hogy a ferences atyákat figyelmeztette a legszigorúbb titoktartásra”.⁷

Urbán Aladár 2000-ben közölte az AETAS történettudományi folyóirat hasábjain *Gróf Batthyány Lajos emlékezete* címmel azt az alapos tanulmányát, amelyben a miniszterelnök újratemetésének tényeit foglalta össze, továbbá sorra vette annak adatanyagát, miképp alakult az államférfi utókora, életművének és sorsának tudományos feldolgozása, valamint nyilvános tisztelete, az állami intézmények intézkedéseiből és a társadalmi, civil kezdeményezésekből összeálló közösségi emlékezete.⁸ Tanulmányában utalt arra, hogy valamilyen homá-

3 Benda 1992, 69–90.

4 Urbán 2007, 478–479.

5 Gróf Batthyány 1870.

6 Sill 2007, 552.

7 Urbán 2007, 480. – Megjegyzésre érdemes, hogy van olyan elbeszélés is, amely szerint a kórházból érkező halottas szekeret nem engedték ki a Hatvani kapun, és így került vissza a ferencesekhez, lásd VU I. 1870, 298.

8 Urbán 2000.

lyos köztudomás elterjedhetett a közvéleményben a mártír miniszterelnök és a ferencesek kapcsolatáról, mert 1859 novemberében egy bizonyos „Magyar Lajos” emlékére gyászmisét tartottak a templomban az egyetemi ifjúság magyar ruhában megjelent képviselői.⁹ A kiegyezés megkötése azután eltávolította az ünnepélyes végtisztesség megadásának formális akadályait. A hatalomra jutó nemzeti elit saját ’48-as örökségéhez való ragaszkodását is demonstrálni kívánta, amikor úgy döntött, a mártír miniszterelnök hamvait ünnepélyes menetben kell átvinni a Kerepesi úti temetőbe, és ott díszes mauzóleumban kell nyugodnia. A kiegyezés realitásai azonban kőkemény korlátokat szabtak e programnak, hiszen a frissen megkoronázott király nem volt más, mint Batthyány egykori gyilkosa, aki természetesen sohasem ismerte volna el, hogy a miniszterelnökre hamisan süttette rá a felségárulási vádat. Az Andrássy-kormány emiatt nem volt abban a helyzetben, hogy a mártír újratemetésének feladatát vállalhassa, ám rögtön kitálaták azt a megoldást, amit majd negyedszázad múlva Kossuth Lajos esetében is alkalmaznak: Pest városa lett a ceremónia rendezője. A folyamatot Stefán Ildikó és Katona Csaba rekonstruálták, így az ő elemzéseiket követve vehetjük számba a történeteket.¹⁰

Ha átlapozzuk az 1860-as évek végének hazai politikai sajtóját, érezhetjük, hogy az a gondolat, miszerint a kiegyezést ugyan megkötötték a Habsburg-hatalommal, de a „nemzeti gyázmunka” teendői közül még sok minden hátra van, valamiképp benne volt a kor levegőjében. Ami ezen belül Batthyányt illeti, a fordulópont 1869 decemberében, amikor a *Pesti Napló* gyűjtést kezdeményezett a mártír miniszterelnök méltó

síremlékére. Az akció mozgatója a Deák Ferenc bizalmi körébe tartozó volt honvédtiszt és neves újságíró, Királyi Pál volt – aki nem mellesleg Pest főjegyzője és képviselője is ebben az időben. Így válik érthetővé, hogy amikor 1870. január 21-én a város közgyűlésén szóba került a templomi temetkezések megtiltása, a „sírboltok bezárása” (mert „az oly fontos és főtekintetet érdemlő közegészségi állapotot is folytonosan veszélyezteteti [...] a feloszlásban lévő hullák ártalmas kigőzölgése”), rögtön fölmerült az a szempont is, hogy akkor mi legyen Batthyány emlékével. Könnyen lehet, hogy előre megrendezett jelenetre került sor, amikor erre a képviselők azonnal „osztatlan helyesléssel és lelkesedéssel” megszavazták: a miniszterelnök „tetemei az elhúnythoz és az Országhoz méltó dísszel és ünnepélyességgel helyeztessenek el a kerepesi köztemetőben”.¹¹ Hiszen az indoklás – nehogy „a nagy halottat megillető kegyeletes emlék feledékenységbe menjen” – összefért volna azzal is, ha helyben marad és „csupán” a ferences templomban emelnek neki monumentális síremléket. Érdekes adalék, hogy maga az özvegy, Batthyány Lajosné Zichy Antónia sem gondolt újratemetésre, mert Gamperl Alajosnak, Pest város főpolgármesterének a levelére, amelyben az áttemetéshez a beleegyezését kérte, azt válaszolta: eredeti szándéka szerint a ferenceseknél hagyta volna férje hamvait. A megható lelkesedést tapasztalva azután mégis elfogadta az újratemetés gondolatát, csupán azt kötve ki, hogy fia, Batthyány Elemér révén ő és családja folyamatos tájékoztatást kapjon az előkészületekről.¹²

Fentieket összegezve tehát nem zárhatjuk ki, hogy a háttérben politikai komp-

9 Urbán 2000, 136.

10 Stefán 1993, Katona 2007.

11 BFL IV. 1302. PTB 1870, 2742–2743.

12 Özv. Batthyány Lajosné Zichy Antónia grófnő (Egyed, 1870. február 10.) – Gamperl Alajos főpolgármesternek; BTM TKNYT 14 056.

romisszum húzódtott meg: a tömegérzelmek csatornázása és manipulálása érdekében nagy nemzeti tüntetést kell rendezni, de olyat, ami azért belül marad a 67-es lojalitás kerítésén. Mindezt az is alátámasztja, hogy Pest városa nem másra bízta a szervezés kényes feladatát, mint éppen Királyi Pálra. Ugyanakkor biztosra vehetjük, hogy nem jött pontos eligazítás Bécsből, mit szabad, mit nem, így az Andrássy-kormánynak és a Deák-párt vezetőinek óvatosan kellett lavírozniuk a gyászünnepély politikai reprezentativitásának méricskélésénél. Mindezt világosan mutatja az a különbség, ami az újratemetés gyakorlati lebonyolításához készített – valamikor 1870 márciusa táján keletkezett – első tervezet és a nyomtatásban május végén kiadott végső szabályozás között megállapítható. A méretek és arányok mintájául az addigi egyetlen igazi fővárosi gyászünnepély, az öngyilkos Teleki László gróf 1861 májusában lezajló búcsúztatása szolgálhatott, ezért javasolták azt Királyiék, hogy „[a] hamvak a bizottmány kiküldötteinek jelenlétében veendőek fel s egész csendben kísérendők el a nemzeti múzeumba, melynek ez alkalomra megfelelőleg készítendő csarnokában közmegszemléltetés végett a lezárt koporsó 24 órára ravatalra helyeztetik”.¹³ Ám ez az elgondolás túl súlyosnak bizonyult az érzékeny politikai patikamérlegen, így a felravatalozásra a nemzeti szempontból természetesen jóval semlegesebb ferences templomban került sor. Mivel Batthyány katolikus vallású volt, Királyiék javaslatára a város Simor János esztergomi érseket kérte fel a szertartás vezetésére – a válaszra azonban hiába vártak. Fennmaradt a megütközésről tanúskodó reklamációs levél, amelyben majd egy hó-

nappal a felkérés után, napokkal a szertartás előtt azon értetlenkedett Barna Zsigmond főjegyző, miért nem küld legalább helyettest a hercegprímás e különleges alkalomra.¹⁴ Ki tudja, mennyire jött kapóra Simor érseknek, hogy ismételten az I. vatikáni zsinat tárgyalásaira kellett utaznia Rómába, így – amiként arról Durguth József érseki általános helynök pár nap múlva értesítette a pesti előljáróságot – a politikailag teljesen súlytalan Szabó József esztergomi kanonok, nikopoliszi címzetes püspök kapta meg a nemzeti mártír újratemetése körüli bizalmas egyházi feladatot.¹⁵

A tervezetben még azt olvassuk, hogy nemcsak „[h]atóságilag meghívandók lennének a gyászünnepélybeni részvételre: a törvényhozás mindkét háza, a minisztérium”, de „amennyiben az ország képviselői, a főrendi ház tagjai résztvenni kívánának,” akkor a koporsót a városi képviselőkkel „felváltva viszik a gyászkoCSIIG, mely a lépcsőzet alján várakoznék”.¹⁶ Ebből azonban éppúgy nem lett semmi, ahogy a végleges temetési menet hivatalos sorrendjéből is minden komolyabb politikai tényező kimaradt – aligha véletlenül. Bár a 67-es kormánypolitikának nagyon jól jött volna a legapróbb gesztus is, az uralkodó korlátoltan ragaszkodott a „felségsértés”-nek a feudális világban gyökerező, a népszuverenitás és a polgári jogok világában már bántóan anakronisztikus fogalmához és ebből táplálkozó, vélt erkölcsi felsőbbrendűségével utasított el minden alkalmat a valódi békülésre.¹⁷ Egyedül azt nem til-

13 Bizottsági tervezet az újratemetés lebonyolításáról [Pest, 1870. március?], BFL IV. 1303. f. PVTI TI XI. 56/1870. 22.

14 Barna Zsigmond főjegyző (Pest, 1870. május 24.) – Simor János esztergomi érseknek, BFL IV. 1303. PVTI TI XI. 56/1870.

15 Durguth József helynök (Esztergom, 1870. május 27.) – Pest város előljáróságának, BFL IV. 1303. XI. 56/1870. 248.

16 Lásd a 13. jegyzetben hivatkozott dokumentumot.

17 Ferenc József császárnak a szabadságharc örökségéhez való érzelmi viszonyáról lásd Somogyi 1989, 250–251.

totta meg, hogy miniszterei magánemberként részt vehessenek a szertartáson.

Miközben a színpalak mögött még folyt az egyezkedés, 1870. március 29-én sor került a már említett exhumálásra. Ismét a ferencesek házi *Krónikáját* idézzük: „Az eredeti koporsó egyszerű puha fából volt, s már annyira elkorhadt, hogy helyéről kihúzatván szerteomlott. A tetem azonossága leginkább felismerhető volt hosszú sűrű szakálláról, kopasz fejéről; koponyája hasadozott volt ugyan, de a homlokcsonton látható volt a golyó helye, mely golyó okozhatta a koponyacsontok szétválását. Egészen feketében öltözötten feküdt, a mellénye is olyan színű, s jó karban találtatott. A [...] bizottmány ércoporsót hozatott, melybe teljes összeomlás nélkül csak úgy lehetett beletenni, hogy a fr[áter] Arberttől kölcsönzött lepedőt húztak alája. Azután a sírbolt közepén a koporsó székekre helyeztetvén, üvegablakos fődéllel lezárattott.”¹⁸ Hasonló Flór Ferencnek, a Rókus Kórház igazgatójának helyszíni beszámolója is: „Az egész hulla posztókelemből készült ruházatba volt öltöztetve. Egyes részeit illetőleg még egész tisztán meg lehetett különböztetni a mindnyájunk emlékében élő dúsgazdag szakállt természetes feketebarna színezetével; – továbbá az alsó állkapocsban előtűnő metszőfogakat, végre a magas domború homlokot, egészen kopasz fejtetőt, és a szakállhoz hasonló színezetű hajzatot a két halántékon és a koponya hátsó felén. Sőt mi több, a homlokcsont behorpadt balfelén a horpadás szélén egy határozottan síma szélű, ¾-ed hüvelyknyi átmérőjű, félkör alakú rést is lehet látni, mely egész valószínűséggel a koponyába hatoló golyó által hozatott létre.”¹⁹

18 Sill 2007, 550–551.

19 Flór Ferenc tisztii főorvos feljegyzése Batthyány Lajos holttestének azonosításáról, BFL IV. 1303.f. PVTI TI XI. 56/1870. 45–46.

A temetésre valamivel több mint két hónappal később, június 9-én került sor. Az eseményeket legpontosabban a *Vasárnapi Újság* tudósítása idézi föl. A ferences templomból nem a legrövidebb úton, a mai Kossuth Lajos utcán indult el a menet, hanem „az egyetem és kecskeméti-utcán az ország és kerepesi-úton át, melyek mindnyájan tömve voltak nézőkkel”.²⁰ A mai térképre vetítve tehát a Károlyi és a Kecskeméti utcán haladtak a Kálvin térig, majd a Nemzeti Múzeum előtt, a Múzeum körúton végig az Astoriáig, onnan pedig a Rákóczi utat követve a Baross térig, ahová már közel volt a temető sarka. „A menet megnezése – folytatódik a tudósítás – egy helyről egy órárt és tíz percet vett igénybe. A menetben szétszórvva a pesti tanintézetek ifjúsága zászlóival is részt vett. A látvány, melyet a menet nyújtott, nagyszerű s fenéségesnek nevezhető. A rendet mindenütt maga a közönség tartá fenn, s az egész roppant útvonalon nem volt tapasztalható a legkisebb fennakadás sem. A megjelentek nagyobb része mind fekete gyászöltönyt viselt. A menetben sok nő volt látható a hajról lefüggő hosszú, fekete fátyollal. Amerre a menet vonult, az utcasarkokat, ablakokat, erkélyeket s a háztetőket roppant közönség borítá el. Az összes megjelentek száma túlhaladhatá a százezerét. S ez óriási közönség komoly méltósággal nézte a menet belátáhatatlan hosszú átkigyódzását; közben szóltak a gyászindulók.”²¹

Mint említettük, a kormány és a Deákpart vezető személyiségei közül jó néhányan – egykor Batthyány személyes barátai, családjának támogatói – szintén ott vonultak a menetben, hogy magánemberként ugyan, de részesei lehessenek a nemzeti gyásznak. Andrássy Gyula miniszterelnök és kormányának tagjai, Eötvös József,

20 VU II. 1870, 300.

21 Uo.

Gorove István, Kerkápoly Károly, Szláv József mellett nem hiányzott a kormánypárt örökös vezére, Deák Ferenc sem. Horváth Mihály nemcsak 1848 hőse előtt tisztelgett a sírnál, hanem a család barátjaként is, hiszen a történetíró-püspök az emigráció kezdeti éveiben a Batthyány gyerekek nevelője volt.²² A százezres tömeg hömpölygése, a föl-föhangzó gyászzenével kísért kegyeleti jelenetek méltósága jól érződik azokon a rajzokon is, amelyeket az újságok közöltek az eseményről. Bár Jókai ekkoriban még az ellenzéki Balközép nevében politizált, az ünnep ideologikumát bizonyára ő fogalmazta meg a legpontosabban, önkritikával hitelesítve szavait. Mert „[i]tt találkozunk most a ravatal mögött azon idők heves fejű szóvivői, kik Batthyány politiká[já]t rostáltuk akkor, a radikál lapok emlékezetes írói: »Te« is, »Ó« is, és – hadd üssem meg mellemet »én« is. És kalaplevéve megyünk a koporsó után ugyanazon az utcán végig, amelyen huszonegy év előtt az utcai tüntetést láttuk Batthyány politikája ellen. És Isten látja lelkünket, hogy szívünkéből jön a mostani nyilatkozat, mint szívünkéből jött az akkori. És hálát adhatunk érte Istennek, hogy így van; hogy odajutottunk, miszerint mindenki átlássa hazánkban, hogy országunkat csak egy becsületes béke, s szabadelvű, bátor és erélyes előrehaladás politikája tarthatja fenn.”²³

Becsületes béke: ez gesztus Deáknak, az uralkodónak, a kiegyezésnek. Nem kell félni, ha Batthyány neve a jelszó a tüntetésen. A haladás pedig itt talán a kiegyezés fejlesztéseként értendő, de már nem sokáig: alig öt esztendő múlva kerül kormányra Tisza Kálmán és vele a „quieta, non movere” politikája. Pedig igazi publicisztikai telitalálat a zseniális író záróformulája: „Oh,

magyar nemzet! Ha még egyszer valaha egy Batthyányi Lajosod lesz: [...] addig kövesd őt, mikor még a nemzetiszínű zászlót viszi előtted; ne akkor, mikor már a fekete zászlót viszik előtte; kísérd annak világló szellemét, ne koporsóját. Mert e koporsóban nem Batthyány Lajos fekszik egyedül. A hazának húsz halott esztendeje van oda mellé leszegezve.”²⁴ Ez a remek kép is sajnos azon tanulságok közé sorolódott, amelyet nem fogadtak meg olvasói.

Utólag visszapillantva aligha kétséges, hogy Batthyány Lajos újratemetésének föl-emelően nagyszabású ceremóniája méltó előzménye volt annak a kegyeletnek, ami Kossuth Lajos temetését kísérte 1894-ben.²⁵ Joggal vélhetnénk tehát az alakuló Batthyány-kultusz első grandiózus tömegdemonstrációjának. Ám nem így történt, mert elmaradt a folytatás. Mint tudjuk, hamarosan megindult a nemzeti adakozásból emelt mauzóleum építése, melyet azonban különös véletlen késleltetett. Podmaniczky Frigyes báró így számolt be erről az özvegy grófnénak 1873. június 22-én: „Igéretemhez képest jelentem, hogy a dicső emlékezetű Lajos gróf síremlékének munkálatai most már rendszeresen folynak s gyorsan haladnak, – úgy annyira, miszerint meg vagyok győződve, hogy még az őszön az emlék körüli ültetvények, és szabályozás és gyesítési munkálatok is [be] fognak fejezethetni. – Az eddigi lassú folyamát a munkának, illetőleg fennakadását az okozta: hogy egy nagy márvány szállításunk [szállítmányunk] azon hajón volt elhelyezve, amely egy vihar után a Dunán elmerült, s csak most lett ismét megmentve.”²⁶ A híradásból nem derül ki, hogy csak a hajót, vagy a kő-

24 Uo.

25 Kossuth temetéséről átfogóan lásd Borus 1994.

26 Podmaniczky Frigyes báró (Budapest, 1873. június 22) – özv. Batthyány Lajosné Zichy Antónia grófnőhöz, BTM TKNY 20 988.

22 Márki 1917, 154.

23 Jókai 1870, 1.

anyagot is sikerült-e kimenteni a vízből – vagyis a mauzóleum alkotórészeiben olyan köveket tisztelhetünk, amelyek megjárták a kék Duna fenekét? Mindenesetre e levél mellékleteként küldte meg a Fővárosi Közmunkák Tanácsának nemrég kinevezett alelnöke a grófnénak azt a pompás akvarellt is, amelyen az ifjú tervező, Schickedanz Albert jelenítette meg első nagyobb művét.²⁷ Ám mégis, amikor a fenséges alkotás 1874-ben elkészült, azt – ilyen előzmények után meglepő módon – különösebb ünnepség nélkül avatták fel. „A szertartás egész csöndben történt – írja a *Vasárnapi Újság* –, s csak a legközelebről érdeklettek voltak jelen.”²⁸ Vajon miért? A kormány idegenkedését érthetjük, Bécs hívős távolságtartása az egész korszakban nem változott. Talán a család állított le minden demonstrációt? Ennek egyelőre nincs semmi nyoma a korabeli forrásokban. De ha nem, akkor vajon miért nem sorakozott föl Batthyány emlékének ápolására az ellenzéki politikai világ és a civil társadalom? Miért emlékezett ettől kezdve a magyar nép, nemzet, társadalom mindig csak a mártírra, és nem a korszakos átalakulási folyamatokat egykor levezénylő politikusra és államférfira?

Ezen a ponton kinyithatjuk a perspektívát, és jószerevel napjainkig egybefoghatjuk a mártír miniszterelnök utókoráról beszámoló tényanyagot, amelyet Urbán Aladár a legszélesebb merítéssel gyűjtött össze említett munkájában. Mérvadó megállapítása különbséget tesz a tudományos feladatok és a közösségi emlékezés területén tapasztalható fejlemények között. Egyfelől megállapítja, hogy „[a] szakma [...] megtette kötelességét: ha késéssel is, de kijelölte Batthyány Lajos helyét a magyar Panteonban. Idő kérdése, hogy mikor ívódik be a kitisztult kép a köztudatba. Azt azon-

ban már most reméljük, hogy a mártír nem fedí el többé az államférfit. Abban is bízunk, hogy Batthyány emlékét múló »pártpreferenciák« többé már nem fogják megzavarni.”²⁹

Másfelől föltette a szélesebb horizontú, emlékezetpolitikai kérdést is: „Miért nincs Batthyáynak kultusza?” A kérdésre így felelt: „A válasz a fentiek alapján egyszerűnek tűnik: az első felelős magyar miniszterelnök személyét és emlékét halála pillanatától politikai megfontolások igyekeztek elfeledtetni, háttérbe szorítani, vagy a napi politika céljainak szolgálatában méltatlanul elmarasztalni. Ez a válasz igaz, de nem a teljes igazság. Batthyány emlékének széles köre – bár nem feltétlenül a teljes társadalmat átható – ápolásának akadályja volt személyisége is. A gróf liberális arisztokrata volt, de arisztokrata, nehezen megközelíthető. Megvetette a népszerűséget, nem kívánt »népember« lenni. [...] Az utókor számára is megközelíthetetlen maradt emberként és politikusként egyaránt, mivel naplót nem vezetett, s igen kevés számú levél maradt utána. Politikai célkitűzése: alkotmányos önkormányzat a Habsburg Birodalmon belül, esetleg perszónalunió, a kiegyezés híveinek sok, a függetlenséget igénylőknek kevés volt – 1918 után pedig ez az elképzelés elvesztette aktualitását. Az utókor, a maga politikai céljainak érdekében, a Batthyány-kormány három kiemelkedő alakjában: Deák, Széchenyi és Kossuth személyében találta meg eszményképét és öngazolását. A jelen ismertető áttekintés azt is mutatja, hogy Batthyány személye – s nem csak mártíruma – valójában nem felejtődött el, de nem került egyetlen történelmi időszak érdeklődésének politikai fókuszába sem.”³⁰

Az utóbbi évtizedek neves Batthyány-kutatói közül Erdődy Gábor és Molnár And-

27 Gábor 1991.
28 VU 1874, 348.

29 Urbán 2000, 157.
30 Uo.

rás nem foglalkoztak részletesebben a Batthyány-kultusz hiányának kérdéskörével. Karakteres véleményt Gerő András fogalmazott meg több írásában is, legátfogóbban a 2007-ben publikált *Képzelt történelem* című munkájában. Mivel fölfogása szerint a nacionalizmus komplex térhódítása, a nemzeti identitás kialakulása alapvetően a vallási közösségszervezés mintájára történt – és emiatt szinonimaként egyenesen a „nemzetvallás” kifejezést használja –, ezért úgy véli, hogy a nemzeti mozgalmak nagy, nyilvános, közösségi szerepmintái rendre a vallásos közéleti dramaturgia klasszikus szereptípusait másolják. Így például a szentek, kétkedők, ördögök, eretnek, pogányok, hitvallók, hittudósok stb. magatartási mintái mellett eleve adva volt a mártír – ez esetben a „nemzetvallás” hiteért önként vállalt személyes áldozat – közösségi szereplehetősége is a 19. század nemzeti csoportmozgalmainak résztvevői számára. S a mintát nemcsak lehetőségnek, de valamiképp társadalmi kényszernek is érzékelte, így a „nemzet mártírja” címért vívott sajátos versenyként látta a nemzeti önrendelkezési küzdelemben korábban meghurcoltak (pl. Wesselényi Miklós) és 1848 mártírjai egymáshoz képest természetesen igen különböző szimbolikus pozícióit. A „győztes” a miniszterelnök lett, ahogy írta: „Batthyány vértanúszerpe szinte azonnal rögzült; nem is történhetett vele más”,³¹ vagyis ő lett a vallásos szerkezetű nemzettudatban szerinte már eleve meglévő „nemzeti mártír-szerep” klasszikus megtestesítője. A mártírnak azonban nem kellene szükségképpen feledtetnie, a köztudatból kiiktatnia a politikust és államférfit – miért nem vált Batthyány 1848–1849 igazi szimbólumává? Gerő szerint a dualizmusban a Kossuth-kultusz

vette el a teret a miniszterelnök méltó glorifikálása elől. „A Batthyány-kormány pénzügyminisztere lett a meghatározó szimbolikus politikai személyiség, és nem a miniszterelnök. Így Batthyány, mint miniszterelnök, azt megelőzően a reformkor meghatározó főrangú politikusa, leértékelődött.”³² A mártírszerepből való kiemelkedésre elvileg új lehetőségek nyíltak a két világháború között, ám ekkor meg a Széchenyi-kultusz bizonyult hatékonyabbnak a társadalmi népszerűség megszerzése terén, mégpedig azért, mert „hordoz sok olyat, ami Batthyányban is megvan, de többet nyújthat, mint a kivégzett miniszterelnök”.³³ Végül 1945 után sem jelentkezett olyan társadalmi-szellemi igény, ami a mártírszerepből való kimozdítást szorgalmazta volna, hiszen még a demokratikus ellenzéknek őt Nagy Imrével összekapcsoló gesztusa is azért hathatott, mert Batthyány mártírúmának nyilvánvaló igazságtalanságát fölmutatva lehetett szembefordulni az 1956-os forradalom hőisével szemben elkövetett igazságtalansággal. Mindezek miatt hangzik így Gerő rezignált végkövetkeztetése: „Batthyány továbbra sem kell senkinek másra, csupán csak és legfeljebb mártíriumra. 1849-ben vértanú lett és az is maradt. A nemzeti mitológia kialakulásának folyamata ebbe a szerepbe helyezte őt. Úgy tűnik, azóta igazából senki nem akarja őt innen kiszabadítani. Az utókort következetesen nem érdekli az, amitől mártíriumának értelme is volt, lett, lehet.”³⁴

A két történész megközelítése nem azonos – Urbáné inkább induktívabb, Gerőé inkább deduktívabb jellegű –, de összecsengő megállapításaik jelentős részben megfelelnek a föltett kérdésre. Talán annyit

31 Gerő 2004, 149.

32 Gerő 2004, 151–152.

33 Gerő 2004, 153.

34 Gerő 2004, 155.

tehetünk hozzá, hogy Batthyány kultuszának hiányát bizonyára akkor tudjuk majd pontosabban körülírni, ha a jelenleginél többet tudunk a történelmünkben vitathatatlanul létezett, illetve létező politikai kultuszokról, a nagy politikai egyéniségek kultuszairól – elsősorban annak a roppant termékenynek bizonyuló vizsgálati iránynak az eredményeit hasznosítva, amelynek az utóbbi negyedszázadban az irodalmi kultusz kutatás területén lehetünk tanúi. Ha majd Rákóczi, Széchenyi vagy Kossuth kultusza kapcsán például a *beállítódás*, a *nyelvhasználat* vagy *szertartásrend* kategóriáit részletekbe menően elemezni, avagy a *beavatás*, a *mitizálódás*, az *intézményesülés*, a *bálványrombolás*, a *szekularizáció* vagy a *reszakralizáció* sajátos kultusz történeti korszakait (egyszersmind kultuszlélektani stádiumait) olyan alapossággal tudjuk fölismerni és elkülöníteni, amiként az Dávidházi Péter, Margócsy István, Tverdota György, Takáts József, Lakner Lajos, Kerényi Ferenc, Kalla Zsuzsa, Porkoláb Tibor, Rákai Orsolya és társaik nagyszerű könyveiben és tanulmányaiban irodalmi hősök és példák kapcsán olvasható, akkor kaphat valamivel mélyebb dimenziót annak a hiánynak az értelmezése, amiről Batthyány utókora viszonylatában beszélünk. Sőt, a későbbiek megvan az az előnye, hogy az elődök tapasztalatából okulhat – erre figyelmezteti történész kollégáit Gyáni Gábor *Válaszúton az irodalmi kultusz kutatás* című, 2004-ben publikált írásában. Miközben ismeri a kultusz kutatás első nagy korszakában a vallásos analógiaképzés vitathatatlan jelentőségét, ezt továbbfejlesztve, amellet érvel, hogy – elsősorban Anthony D. Smith nacionalizmusfogalmát alkalmazva, amelyet *National Identity* című, 1991-ben megjelent könyvében használ – a nacionalizmus olyan sajátoszerű historista kultúra és polgári művelődés-művelt-

ség, amely „a vallási kultúra és a családi neveltetés korábban megszokott módozatait magába olvasztva, végül a vallási univerzum helyébe lép. A nacionalizmus ilyenformán nem csupán egy újfajta politikai stílus és nem is csak pusztán doktrína (vagyis ideológia), hanem éppenséggel a kultúra adott formája, amely ideológiaként, nyelvként, mitológiaként, szimbólumok (szimbolikus jelek) együtteseként és egyúttal öntudatként (identitásként) globális érvényre tör, és ekként fejt ki a maga hatását.” A nacionalizmus tehát „teljes körű és önértékű kultúra”, és így „a kulturális entitásként tekintett nemzet mint kikerülhetetlen adottság [...] elméleti tudatosítása [...] friss távlatokat nyithat a kultusz kutatók újabb, ezt követő további nemzedékei előtt”.³⁵

Amíg e figyelmeztetés szélesebb körű kutatási alkalmazására remélhetőleg a nem túl távoli jövőben sor kerül, hadd zárjam áttekintésemet egy olyan jelenettel, amely a kultuszok évszázadot átfogó pszichológiai vonzerejére figyelmezteti az olvasót. Urbán Aladár nagyszabású panorámáját szubjektív vallomással fejezi be arról, miért nem hiányolja igazán azt, hogy Batthyánnak nincs reprezentatív köztéri szobra Budapesten. (Jegyezzük meg, hogy tanulmányának publikálása óta három jelentős lépés történt a Batthyány-tisztelet terén. 2007-ben államilag meghirdetett és finanszírozott, eseményekben gazdag emlékévet tartottak születése 200. évfordulójának tiszteletére. 2008-ban a budapesti Batthyány téren fölavatták egész alakos szobrát, Stremeny Géza alkotását. 2016-ban pedig a pesti ferences templomhoz tartozó rendházban – a rend engedélyével, elsősorban Pálffy Dezső szorgalmazására – megnyílt a Batthyány Emlékszoba, amelyben Dobák Géza

35 Gyáni 2004, 217–218.

és Hermann Róbert magányújtók műtár-gyaiból a Nemzeti Múzeum által rendezett kiállítás látható.)³⁶ Urbán arról ír, hogy szívéhez a szobornál közelebb áll az örökmécses jelképi világa, melynek „lángja nem egyszerűen a vértanúságra, hanem arra a kimagasló személyiségre emlékeztet szimbolikusan, aki a ’népek tavaszának’ magyar reménységeit igyekezett – szerencsésebb emlékezetű minisztertársaival együtt – megvalósítani”³⁷ A történész nincs egyedül ezzel a véleményével. Érzékeny gondolata méltó párja annak a kis hírnek, amelyet a *Vasárnapi Újság* a miniszterelnök 1870. június 9-i áttemetése kapcsán adott közre. „Volt még az ünnepélynek egy sajátos jelene is, melyet az előleges terv nem foglalt magában. Színhelye azon gyászos emlékü tér, hol Batthyány két évtizeddel ezelőtt kimúlt, az Újépület megett a fater felé nyúló akác sor. Azon a helyen, hol Batthyány térdelt, a faszor egyik fájára egy babérszörűt, a másikkra egy gyászfátyollal bevont nefelejtőszűrt illesztett egy ismeretlen kéz. A babér felett egy kis olajmécs lobogott. A két fa ezen egyszerű jelentésű díszét csak a temetkezés órájában vették észre, de még másnap is látható volt. A szabad ég alatt, a katonai laktanya közelében nem találkozott kéz, mely hozzá akart, vagy mert volna nyúlni a nagy halottnak szentelt békés áldozathoz.”³⁸

Irodalomjegyzék

Benda 1992

Benda Kálmán: *Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban.* In: Király Béla emlékkönyv: háború és tár-

36 Katona–Ráday 2020, 70.

37 Urbán 2000, 157.

38 VU III. 1870, 310.

sadalom. Szerkesztette Jónás Pál, Peter Pastor, Tóth Pál Péter. Budapest, 1992. 79–90.

BFL

Budapest Főváros Levéltára

Borus 1994

Borus Judit: Kossuth a főváros halottja. *Budapesti Negyed* 3. 1994/1. 35–58.

BTM TKNYT

Budapesti Történeti Múzeum, Térképek, Kéziratok és Nyomtatványok Tára

Buza 1983

Buza Péter: *Pest-budai történetek. Rendhagyó városnéző sétá.* Budapest, 1983. 189.

Gábor 1991

Gábor Eszter: „Megkezdjük, de bevégezni nem tudtuk”: *Schickedanz Albert pályakezdése: a Batthyány-mauzóleum.* In: A Magyar Nemzeti Galéria évkönyve, 1991. Szerkesztette Takács Imre, Buzási Enikő, Jávor Anna, Mikó Árpád. Budapest, 1991, 277–282.

Gerő 2004

Gerő András: *A nemzet mártírja, a „magyar Egmont”: Batthyány Lajos gróf.* In: Uő: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből.* Budapest, 2004. 147–159.

Gróf Batthyány 1870

Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök élete és vértanúi halála. Pest, 1870. 1–28.

Gyáni 2004

Gyáni Gábor: Válaszúton az irodalmi kultusz kutatás. *Literatura*, 2004/2. 208–218.

Jókai 1870

Jókai Mór: Batthyány temetése napján. *A Hon*, 1870. június 9. Reggeli kiadás.

Katona 2007

Katona Csaba: „Ezen gyászünnepélynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...” Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újratemetésének háttere. *Kisebbségkutatás*, 2007/3. – http://epa.oszk.hu/00400/00462/00035/cikk_a68c.html

Katona–Ráday 2020

Katona Tamás – Ráday Mihály: *Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. III. Arcok és sorsok. Hol Sírjaik domborulnak...* Szerk. Csorba László. Budapest, 2020. 442.

Márki 1917

Márki Sándor: *Horváth Mihály 1809–1878*. Budapest, 1917. 388.

PTB 1870

Pest város Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei 4. köt. 1870. I. 21. 2742–2743.

PVTI TI

Pest város tanácsának iratai, Tanácsi iratok.

Sill 2007

Sill Ába Ferenc: Gróf Batthyány Lajos régi-új emlékhelye. *Vasi Szemle*, 2007/5. 547–554.

Somogyi 1989

Somogyi Éva: *Ferenc József*. Budapest, 1989. 287.

Stéfán 1993

Stéfán Ildikó: Batthyány Lajos halála és temetése. *Sic Itur ad Astra*, 1993/2–4. sz. 6–17.

Urbán 2000

Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos emlékezete. *AETAS*, 2000/1–2. 132–158.

Urbán 2007

Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest, 2007. 505.

VU I. 1870

Batthyány 1849-ki temetése, *Vasárnapi Ujság* 1870. június 12. 298.

VU II. 1870

Batthyány-gyászünnepély, *Vasárnapi Ujság* 1870. június 12. 299–300.

VU III. 1870

A Batthyány-gyászünnepély, *Vasárnapi Ujság* 1870. június 19. 308–310.

VU 1874

Mi újság?, *Vasárnapi Ujság* 1874. május 31. 348.